

УДК 94(477) «1917/1921»(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.27.20>

РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНИХ УРЯДІВ 1917–1921 РОКІВ: СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Чуйко Катерина,

аспірантка кафедри історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID ID: 0000-0003-0626-6558

У статті подано аналіз сучасної української історіографії релігійної політики національних урядів впродовж 1917–1921 рр. Вказано, що у період існування марксистсько-ленінського підходу до трактування подій Української революції було неможливим досліджувати релігійну політику національних урядів об'єктивно.

Відновлення Україною незалежності у 1991 р. сприяло якісним змінам в історіографічному дискурсі. Основний масив праць із теми релігійної політики національних урядів доби Української революції склали дослідження, які безпосередньо вивчали духовну сферу та релігійну політику періоду Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР. Доповненням до них стали праці, які розкрили питання комплексно, з аналізом певних культурно-релігійних явищ та подій в Україні впродовж 1917–1921 рр.

Автор зазначає, що дослідники неоднаково оцінювали ефективність політики урядів Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР у духовній сфері. Концептуальні підходи до релігійної політики національних урядів доби Української революції часто протиставлялися. Водночас українські дослідники погоджувалися з наявністю взаємозв'язку між розвитком церковного руху та послідовною й структурованою релігійною політикою. Автор статті дійшла висновку, що увага в наукових працях присвячена перш за все питанню взаємовідносин державних структур та православної церкви, а також розбудові Української автокефальної православної церкви. У сучасній українській історіографії залишається актуальним дослідження державно-церковних відносин періоду Української революції в контексті взаємодії з іншими релігійними групами, вивчення впровадження релігійної політики на місцях.

Ключові слова: сучасна українська історіографія, релігійна політика, Українська революція, Українська Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР.

Chuiko Kateryna. Religious policy of national governments of 1917–1921: contemporary Ukrainian historiography

The article provides an analysis of contemporary Ukrainian historiography of the religious policy of national governments during 1917–1921. It is indicated that during the existence of the Marxist-Leninist approach to the interpretation of the events of the Ukrainian Revolution, it was impossible to investigate the religious policy of national governments objectively.

Ukraine's restoration of independence in 1991 contributed to qualitative changes in the historiographical discourse. The main body of works on the topic of religious policy of the national governments of the Ukrainian Revolution period was made up of studies that directly investigated the spiritual area and religious policy of the period of the Ukrainian Central Rada, the Hetmanate of P. Skoropadskyi, and the Directorate of the Ukrainian People's Republic. They were supplemented by works that revealed issue comprehensively with the analysis of certain cultural and religious phenomena and events in Ukraine during 1917–1921.

The author notes that the researchers evaluated the effectiveness of the policies of the governments of the Central Rada, the Hetmanate of P. Skoropadskyi, and the Directorate of the Ukrainian National People's Republic in the ecclesiastical sphere differently. Conceptual approaches to the religious policy of the national governments of the era of the Ukrainian Revolution were often opposed. At the same time, Ukrainian researchers agreed on the existence of a interrelation between the development of the church movement and a consistent and structured religious policy.

The author of the article concluded that the attention in scientific works is primarily devoted to the issue of the rapport between state structures and the Orthodox Church, as well as the development of the Ukrainian autocephalous Orthodox Church. In modern Ukrainian historiography, the study of state-church relations during the period of the Ukrainian Revolution in the context of interaction with other religious groups, the study of the local implementation of religious policy remains relevant.

Key words: contemporary Ukrainian historiography, religious politics, Ukrainian revolution, Ukrainian Central Rada, Hetmanate of P. Skoropadskyi, Directory of the Ukrainian People's Republic.

Постановка проблеми та її значення. Із початку більшовицької окупації України й до розпаду СРСР українська наука знаходилася під ідеологічним диктатом марксистсько-ленінського підходу до аналізу історичних явищ та фактів. Релігійна політика національних урядів 1917–1921 рр. проходила

подвійну фільтрацію внаслідок негативного ставлення партійно-державної влади УСРР – УРСР як до церкви, так і до подій Української революції. Після відновлення незалежності України науковці отримали змогу вільно досліджувати раніше табуовані теми або підсвічувати їх з незаангажованим підходом. Поміж тим об'єктивний історіографічний аналіз комплексу праць істориків на сучасному етапі, присвячених означеній тематиці, залишається актуальним завданням.

Метою наукового дослідження є аналіз української історіографії доби незалежності (1991 р. – сьогодні), котра розкриває вплив політики урядів Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР на духовне життя в Україні революційного періоду.

Виклад основного матеріалу. Основою сучасної української історіографії релігійної політики національних урядів доби Української революції є праці, які безпосередньо вивчають духовну сферу та релігійну політику періоду Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР. Суттєвим доповненням до них є історичні твори, які розкривають питання в комплексі з аналізом певних культурно-релігійних явищ та подій в Україні впродовж 1917–1921 років.

Аналіз доробку українських вчених доби незалежності показав, що першочергового висвітлення здобула саме тема взаємовідносин українських національних урядів 1917–1921 рр. та православної церкви. Це пояснюється об'єктивними причинами, а саме традиційно масштабним поширенням православної віри серед населення на початку ХХ ст., а також відродженням автокефалії українського православ'я та творенням національної церкви. Значно менший обсяг праць сучасних вітчизняних науковців присвячений регулюванню діяльності римо-католицької та греко-католицької церков, а дослідження взаємовідносин національних урядів 1917–1921 рр. з іншими деномінаціями та релігійними групами має непостійний характер. Також недостатньо опрацьованими є локальні варіанти реалізації релігійної політики урядів періоду Української революції.

Неодноразово дослідники наголошували на тісному взаємозв'язку розвитку церковного руху та структурованості і послідовності культурно-церковної політики доби Української революції. Основними маркерами рівня «успішності» релігійної політики вітчизняні науковці обрали системність підходу до релігійного питання, ефективність праці спеціальних державних органів для регулювання взаємовідносин, готовність до діалогу та пошуку компромісів, прогрес у вирішенні питання відновлення української автокефалії тощо.

Перший ґрунтовний комплексний розгляд релігійної політики урядів Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР у новітній українській історіографії був здійснений у тритомному виданні «Церква в Українській Державі. 1917–1920 рр.» В. Ульяновського та Б. Андрусича [1; 29; 30]. У всіх трьох частинах видання містяться окремі розділи, присвячені аналізу державної політики щодо релігійних об'єднань. У виданні було проаналізовано ставлення політичних сил національних урядів до релігійного питання, подано законодавчу базу та структуру державних виконавчих органів, які опікувалися проблемами церкви. Дослідники визначили основні напрями діяльності центральних виконавчих органів у релігійній сфері – Департаменту віросповідань, Міністерства віросповідань. Важливо зазначити, що науковці, об'єктивно надаючи перевагу розкриттю взаємовідносин держави і православної церкви, здійснили спробу охопити у своїх працях інші поширені вірування (греко-католицизм, римо-католицизм та ін.). У вступному слові автори зазвичай зазначали, що церковне питання впродовж 1917–1921 рр. не було ключовим та вирішувалося спочатку стихійно. Вони стверджували, що релігійна політика національних урядів базувалася на їх «ставленні до старої системи влади і способу життя» [30, с. 4]. Позитивно оцінюючи політику уряду Української Держави щодо церковно-релігійних питань, науковці наголошували на недостатній участі урядів Української Народної Республіки в регулюванні церковного життя. Такі відмінності автори пояснювали соціалістичним спрямуванням політиків часів Української Центральної Ради та консервативністю уряду за Гетьманату П. Скоропадського.

У переважній більшості наукових публікацій характеристика релігійної політики національних урядів розкривалася саме крізь призму розгляду взаємовідносин держави і православної церкви. Історики подавали компаративний аналіз діяльності урядів УЦР, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР у царині церковної політики, але подекуди зосереджувалися на одному із суспільно-політичних укладів часів Української революції. Наприклад, у статті Н. Крилової та І. Лаврової «Політика українських урядів 1917–1920 рр. щодо релігії та Церкви» розкрито державну політику Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського в релігійному питанні [18]. Автори наголосили на тому, що за Центральної Ради не вдалося налагодити якісні державно-церковні відносини, а успіхи заходів П. Скоропадського були знівельовані короточасним перебуванням гетьмана при владі. Більш повно та структуровано аналіз діяльності національних урядів здійснено ними у статті «Відносини держави та церкви

в період Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр.». Зауважимо, що І. Лаврова та Н. Крилова розкрили тему переважно крізь призму вивчення взаємовідносин представників державної влади та Української Автокефальної Православної Церкви (далі УАПЦ) [19]. Дослідниці стверджували, що ідея автокефалії української церкви за часів Центральної ради отримала підтримку у середовищі політичних партій соціалістичного та ліберально-демократичного спрямування, однак не отримала підтримку на рівні державному. На противагу цьому, за твердженням авторів, за Гетьманату досягли успіхів в оформленні незалежності української церкви, а саме: створили спеціальний орган для регулювання державно-церковних відносин, сприяли проведенню сесій собору, на якому церкву визнали автономною. Рада народних міністрів УНР до питання поставилася «дуже відповідально» [19, с. 324], фінансово підтримуючи церкву та проголосивши її автокефалію у 1919 р.

На суб'єктивному підході до державної релігійної політики наголошував М. Рубан. У статті «Становлення національної Церкви у контексті державної політики українських урядів 1917–1919 рр.» автор зазначав, що релігійна політика українських урядів формувалася на основі особистого ставлення їх представників до «до духовних основ старого державного устрою» [25, с. 417]. Аналіз релігійної політики подавався дослідником переважно через висвітлення розбудови автокефальної церкви та відгуку державних діячів на події, які відбувалися в середовищі українського православного духовенства та мирян. М. Рубан стверджував, що уряд Центральної Ради не одразу усвідомив важливість існування національної автокефальної церкви, натомість діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії УНР більш позитивно вплинула на становлення української церкви.

В. Дудар у статті «Місце української православної церкви в політиці українських урядів під час визвольної боротьби українського народу 1917–1920 рр.» зазначав, що на кожному етапі національно-визвольних змагань 1917–1920 років владні політичні режими втілювали концепції власної політики стосовно церкви й українського церковно-православного руху [7]. На відміну від більшості дослідників, які джерелом найбільших проблем в державно-церковних відносинах називали тактичні помилки урядів в царині політики, основними причинами останніх автор назвав невідповідність поглядів представників церковної та світської влади та низький рівень національної самосвідомості місцевого населення.

Об'єктом досліджень вітчизняних істориків були проблеми державно-релігійних відносин в окремі періоди Української революції. Так, однією з перших сучасних праць з історії релігійної політики УЦР стала розлога стаття О. Лисенка «Про статус православної церкви в часи Центральної Ради», в якій автор наголошував на ускладненні ведення релігійної політики внаслідок появи декількох течій в українському православ'ї [20].

У статті О. Цапко «Українська православна церква як суб'єкт державно-політичних відносин у період Гетьманату П. Скоропадського» було виокремлено найбільш характерні риси релігійної політики Української Держави, а саме її чітке концептуальне та практично-організаційне оформлення. Водночас у праці підкреслювалося, що складність державно-церковних взаємин була віддзеркаленням загальної складної політичної ситуації в якій опинилися уряди П. Скоропадського [31]. Політиці Української держави у царині віри за доби Гетьманату П. Скоропадського присвячені дослідження А. Киридон «Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії», «Унормування церковно-релігійного життя в Україні (1917–1918): до 100-річчя створення Міністерства ісповідань» та ін. Авторка стверджувала, що у вказаний період спостерігалися неодноразові спроби гармонізувати відносини держави та церкви, але водночас частина заходів та розроблених систем залишилися нереалізованими або знаходилися на початковому етапі [16; 17].

У праці «Релігійна політика Директорії УНР і Подільський регіон (1919–1920 рр.)» історик-краєзнавець Ю. Блажевич дійшов висновку, що за Директорії УНР серед урядовців не було єдності у поглядах на роль церкви в суспільстві та на релігійну політику держави в регіональному розрізі. Підтримка ідеї української церкви сприяла «відновленню довіри населення до української влади» У статті міститься також велика ремарка про становище римо-католицької церкви в межах Подільського регіону [2, с. 50].

Взаємовідносинам держави та римо-католицької церкви присвячений менший сегмент масиву досліджень сучасних українських науковців. Так, В. Нестеренко та В. Сторчовий у статті «Римо-католицька церква на Поділлі в період Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.» розкрили політику національних урядів щодо римо-католицької церкви у локальному вимірі. Автори зазначали, що ставлення місцевих представників Української Центральної Ради було «настрожене», оскільки в католицьких священиках вбачали агітаторів за утвердження на Правобережній Україні польської державності. На думку авторів, за Гетьманату Скоропадського спостерігалось покращення взаємовідносин, а Директорія УНР здійснила спробу «встановити добрі взаємини» з католицькою церквою [21].

В. Ганзуленко, досліджуючи становище римо-католицької церкви наприкінці XIX – у першій половині XX ст., охопила у працях і тему релігійної політики урядів 1917–1921 рр. Наприклад, у статтях «Українська держава 1917–1920 рр.: проблема вирішення релігійного питання» та «Римо-католицька церква на Півдні України: час соціальних перетворень (1917 – 1930 рр.)» та ін. авторка резюмувала, що національна православна церква мала більше підтримки з боку державної влади, аніж інші конфесії, стосовно яких не було сформульовано чіткої церковної політики. Це, у свою чергу, сприяло непорозумінню поміж релігійними громадами та впливало на становище римо-католицизму в Україні [3; 4].

Релігійна політика українських урядів у сучасній вітчизняній історіографії фрагментарно розкривалася у працях з історії становлення національної церкви. У контексті відродження національної православної церкви релігійна політика урядів доби Української революції проаналізована у дисертаціях та дослідженнях О. Ігнатуші, О. Ткачук, А. Зінченка, В. Силантьєва, О. Житкової та інших науковців [8–14; 27; 28]. Розвиток релігійної сфери в добу Української революції 1917–1921 років було розглянуто у працях О. Нестулі, О. Рубльова та О. Реєнта, Л. Пилявця, І. Ісиченко, О. Драбинка, Д. Гордієнка, В. Клоса, Ю. Мицика І. Преловської та інших сучасних українських дослідників [5; 6; 15; 22–24; 26]. Приділяючи увагу низці аспектів державно-церковних відносин часів Української революції, дослідники солідаризувалися на платформі визнання значного впливу релігійної політики національних урядів на подальший розвиток незалежної православної церкви України.

Таким чином, релігійна політика національних урядів у добу Української революції отримала неоднакову оцінку в сучасній українській історіографії. Зокрема, аналізуючи досвід державно-церковних відносин за Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР, дослідники наголошували на взаємозв'язку розвитку церковного руху та структурованості і послідовності культурно-церковної політики. Значну увагу сучасні нам науковці приділили дослідженню проблеми взаємовідносин національних урядів із православною церквою, тоді як політика щодо інших релігійних течій та груп потребує подальшого аналізу та порівняння. Подальшого висвітлення очікують проблеми міжконфесійних відносин та запровадження релігійної політики українських урядів на місцях.

Література:

1. Андрусин Б. Церква в Українській Державі. 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР). Київ : Либідь, 1997. 176 с.
2. Блажевич Ю. Релігійна політика Директорії УНР і Подільський регіон (1919–1920 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*. 2017. Т. 24. С. 44–57.
3. Ганзуленко В. Римо-католицька церква на Півдні України: час соціальних перетворень (1917–1930 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 2008. Вип. XXII. С. 71–74.
4. Ганзуленко В. Українська держава 1917–1920 рр.: проблема вирішення релігійного питання. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 2007. Вип. XXI. С. 165–167.
5. Гордієнко Д., Клоос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Харків : Фоліо, 2019. 244 с.
6. Драбинко О. Українська Церква: шлях до автокефалії. До дискусії навколо канонічного статусу, богослужбової мови та історії Української Церкви. Київ : Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, Дух і Літера. 2018. 684 с.
7. Дудар В. Місце української православної церкви в політиці українських урядів під час визвольної боротьби українського народу 1917–1920 рр. *Переяславський літопис* : зб. наук. ст. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 7. С. 29–35.
8. Житкова О. Діяльність УАПЦ у м. Києві (1919–1930-й роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2019. 21 с.
9. Житкова О. До сторіччя заснування УАПЦ у м. Києві: передумови відродження церкви (1917–1921 рр.). *Етнічна історія народів Європи* : збірник наукових праць. Київ, 2021. Вип. 65. С. 65–71.
10. Зінченко А. Благовістя національного духу. (Українська Церква на Поділлі в першій третині XX ст.). Київ : Освіта, 1993. 256 с.
11. Зінченко А. Життя і діяння митрополита Василя Липківського : автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 1998. 34 с.
12. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Запоріжжя : Поліграф, 2004. 440 с.
13. Ігнатуша О. Українська автокефальна православна церква (1917–1930 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Запоріжжя, 1993. 20 с.
14. Ігнатуша О. Церква та національне державотворення. Зб. наук. статей «Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. (Проблеми, пошуки, узагальнення)». Запоріжжя, 1998. С. 189–230.
15. Ісиченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Харків : Акта, 2013. 760 с.
16. Киридон А. Унормування церковно-релігійного життя в Україні (1917–1918) : до 100-річчя створення Міністерства ісповідань. *Історія релігій в Україні* : науковий щорічник. Львів, 2018. Вип. 28. Ч. I. С. 266–282.
17. Киридон А.М. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 252–259.
18. Крилова Н., Лаврова І. Політика українських урядів 1917–1920 рр. щодо релігії та Церкви. *Історія релігій в Україні* : наук. щорічник. Львів, 2014. Кн. 1. С. 530–536.

19. Лаврова І., Крилова Н. Відносини держави та церкви в період Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. *Історія релігій в Україні* : наук. щорічник. Львів, 2015. Кн. 1. С. 317–328.
20. Лисенко О. Про статус православної церкви в часи Центральної Ради. Матер. наук. конф. «Центральна Рада і український державотворчий процес». Київ, 1997. Ч. 2. С. 298–303.
21. Нестеренко В. Сторчовий В. Римо-католицька церква на Поділлі в період Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. *Історія релігій в Україні* : наук. щорічник. Львів, 2014. Кн. 1. С. 537–545.
22. Нестуля О. Визвольні змагання українського народу і охорона пам'яток культури (1917–1920 рр.). Полтава : Полтавське наукове товариство краєзнавців, 1993. 90 с.
23. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. Ч. 1. 1917 р. – середина 20-х років. Київ : [б.в.], 1995. 280 с.
24. Пилявець Л. «Мусимо устроювати нашу Церкву...»: ідея автокефалії Української церкви у 1917 році. *Людина і світ*. 1999. № 8. С. 9–14.
25. Рубан М. Становлення національної Церкви у контексті державної політики українських урядів 1917–1919 рр. *Труди Київської Духовної Академії*. 2015. № 15. С. 406–423.
26. Рубльов О., Реснт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 320 с.
27. Силантьєв В. Влада і православна церква в Україні (1917–1930 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Харків, 2005. 38 с.
28. Ткачук О. Український церковно-православних рух 1917–1921 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2006. 19 с.
29. Ульяновський В. Церква в Українській Державі. 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). Київ : Либідь, 1997. 320 с.
30. Ульяновський В. Церква в Українській Державі. 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради). Київ : Либідь, 1997. 200 с.
31. Цапко О. Українська православна церква як суб'єкт державно-політичних відносин у період Гетьманату П. Скоропадського. *Політологічний вісник* : зб-к наук. праць. Київ, 2012. Вип. 67. С. 304–313.